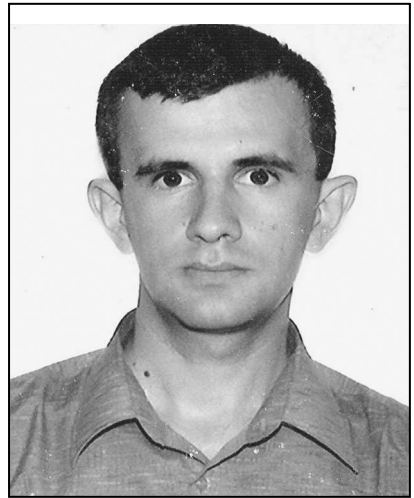

ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ, ВІЙСЬКОВИХ НАГОРОД І ПЕЧАТОК У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Володимир КОВАЛЬЧУК,
*старший науковий співробітник Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

Ковальчук Володимир. Використання підроблених документів, військових нагород і печаток у діяльності ОУН і УПА.

У статті узагальнено відомості архівних документів та історіографії про випадки використання членами ОУН і УПА у своїй практиці підроблених документів, військових нагород і печаток.

Ковальчук Владимир. Использование поддельных документов, военных наград и печатей в деятельности ОУН и УПА.

В статье обобщены сведения архивных документов и историографии о случаях использования членами ОУН и УПА в своей практике поддельных документов, военных наград и печатей.

Kovalchuk Volodymyr. Use of counterfeit documents, military awards and the seals in activity OUN and UPA. The informational potential of archival documents and a historiography about cases of use by OUN and UPA counterfeit documents, military awards and the seals are generalised in the article.

Проблема фальшування різними чинниками українського визвольного руху середини ХХ ст. атрибутів польської, німецької, радянської влад (документи, печатки, військові нагороди та ін.), значення цього явища для історії України належать до категорії тем, які традиційно мало висвітлені в історіографії. Причина очевидна: більшість дослідників воліє усебічно вивчати історичні перипетії, а не занурюватися у джерелознавчі студії подій та процесів на території України у 1930–1950-х роках.

Проте, низка істориків усе-таки у цьому напрямку працює. Передусім це ті, кого цікавлять події Другої світової війни. Так, Анатолій Чайковський в одній зі своїх розвідок з'ясував, яким чином німці у 1940-х роках використовували фальшиві документи радянських військовослужбовців (посвідчення особи офіцера і червоноармійця) [32, 50–51]. Увагу цього дослідника також привернуло і те, як німецькі чинники підробляли радянські військові нагороди [32, 62–63]. Також раніше у низці розвідок [15–17] нами було досліджено, чому фальшування документів ОУН працівниками НКВС–МДБ стало чинником дискредитації українського визвольного руху в 1945–1947 рр.

Випадки фальсифікації документів на замовлення членів ОУН, а з 1944 року – фабрикавання печаток і нагород бандерівською УПА – непоодинокі. У такий спосіб ОУН і УПА пристосовувалися до об'єктивної дійсності. Часто-густо це давало змогу організаційному активі позбуватися надто педантичного ворожого спостереження, виходити зі складних ситуацій, тобто за будь-яких обставин залишатися «на плаву». Означений аспект ще не потрапляв до поля зору істориків. Відтак, проблема потребує докладного висвітлення.

Підроблені документи

Більшість сюжетів, згаданих в історіографії, стосуються використання представниками українського визвольного руху фальшивих документів, зокрема, паспортів для перебування у різних країнах світу.

Так, на початку 1930-х років деякі члени ОУН мали фальшиві литовські паспорти [22]. Перший керівник організації Євген Коновалець за паспортом вважався громадянином Литви [3]. У відповідь керівники ОУН лобіювали литовські інтереси серед світових дипломатичних кіл, зокрема пропагували думку, що німецька Клайпеда належить Литві [1, 43].

Наприкінці 1930-х рр. новою «модю» серед оунівців стали паспорти чеського і словацького походження. Коли вбили Євгена Коновальця (м. Роттердам, 1938 р.), у його кишені лежав паспорт на ім'я Йозефа Новачка [33, 100]. У 1939 році впливовий член ОУН Михайло Селешко купив за долари за посередництва «друзів» фальшивий словацький паспорт [Мелешко, 25].

Як дослідив канадський політолог І. Качановський, оунівець Григорій Мацейко, готуючись до замаху на президента США Франкліна Рузвельта за кілька років після убивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, перебував у Чилі з трьома різними паспортами – польським, французьким і німецьким. Звідти він у 1941 році прибув до США з литовським паспортом [11].

Особливо гостро питання забезпечення підробленими документами постало перед початком масового переходу українських повстанців за кордон після відновлення в Україні радянського режиму (1944 р. і далі). Деяким особам вдалося виїхати без очевидних труднощів. Так, Д. Куп'як, що у роки Другої світової війни очолював боївку СБ при Крайовому проводі ОУН(б) на Західно-українських землях, виїхав до Польщі за фальшивими документами на ім'я Бродзяка Владислава, а звідти у травні 1946 року через ФРН дістався Канади [28]. Ще один приклад. Член ОУН(б) «Олекса», котрий співпрацював з провідником Турійського району на Волині, 1946 року «з фальшивими документами» поїхав жити у Молдавію [24, 385]. У вересні 1947 року особам, що належали до 27-го Тактичного відтинку УПА «Данилів» і перебували на Закерзон-

ні, було надано підроблені польські документи для переїзду до своїх сімей, виселених під час операції «Вісла» у Західну Польщу. «Чисті оригінальні бланки паспортів, печатка гмінного уряду в Белзі справляли враження автентичних», – згадував повстанець Микола Кухарчук («Буревій») [19]. Іншим використанням підроблених документів не допомогло. Шеф штабу УПА Перебийніс і член Проводу ОУН(б) Тарас-Косар успішно подолати кордон між СРСР і Чехословаччиною за «документами» так і не змогли [18, 555].

У фільмі «Три любові Степана Бандери» фігурує фіктивний післявоєнний паспорт керівника ОУН(б) Степана Бандери. Документ був виписаний на ім'я Стефана Попеля, котрий народився у Ярославі 1 вересня 1909 року і перебував у Баварії як український емігрант [29]. За даними історика Івана Патриляка, інший чільний представник українського Руху опору – командир УПА Роман Шухевич – кілька разів успішно їздив з підробленими паспортами у радянські лікувально-профілактичні заклади [21].

Окрім особистих документів, потрібних для використання за межами України, підробки виконувалися і з метою «внутрішньої» легалізації.

Так, для вільного пересування теренами Польщі на початку 1930-х років, молодий Степан Бандера та його соратники по ОУН Габрусевич і Малоца використовували підроблені «посвідки польського спортивного товариства» [13].

У перший рік німецької окупації України німецька поліція затримала близько 25 бандерівців, які «з таємними дорученнями» їхали у Східну Україну. Під час обшуку в них було знайдено «...фальшиві документи і паспорти, виготовлені для псевдонімів» [33, 190]. Згодом ОУН(б) запустила до обігу псевдонімецькі «рожеві перепустки» на переправу через Дніпро, дозвільні документи про перехід через кордон Рейху, посвідчення працівників німецької поліції, СС і

гестапо. Прикметно, що в роки війни підробленими документами українські визвольні чинники забезпечували не тільки себе, але і деяких цивільних громадян, допомагали рятувати євреїв. Як стверджує історик В. В'ятрович, в одному з документів гестапо за березень 1942 року йдеться про таке: «ОУН (бандерівці) роблять фальшиві документи для євреїв, які ховаються» [2]. Й справді, відомо, що для єврейської дівчинки Ірини Райхенберг були вироблені документи на прізвище Рижко Ірина. Цю дівчинку переховувала дружина Романа Шухевича Наталія. Коли його дружину заарештували гестапівці, він сховав євреюку в монастирському сиротинці. У 1944 році «Шугай» – командир одного з куренів групи УПА–Захід «Буг» – говорив «про потребу в підпіллі «лівих» документів, щоб легалізувати, кого треба і кого можна, тобто хворих, поранених, сім'ї підпільників тощо...» [9, 66].

Упродовж Другої світової війни радянські чинники постійно наштовхувалися на підроблені червоноармійські книжки, військові квитки, партійні документи – тобто класичні зразки «продукції» т.зв. «технічних відділів» УПА. (Один з таких осередків – «технічний відділ східного зв'язку УПА» – представники радянської влади «накрили» 18–19 грудня 1944 року у с. Цурків Мізоцького району Рівненської області. У згаданій «філії технарів» знайшлося чимало цікавого: 85 військових квитків, 113 червоноармійських книжок, різноманітні матеріали для фальшування) [121, 71]. Такі документи в повстанському середовищі набули досить широкого вжитку. Коли опергрупа НКВС в одному з сіл Глинянського району Львівської області в травні 1945 року обшукала затриманого «бандита», виявилось, що той за документами є радянським «старшим лейтенантом Закатним» [8, 86]. 1947 року, під час пошуку ймовірних членів Центрального проводу ОУН(б) у Львівській області працівники МДБ УРСР виявили в одній з крижок «два мішки документів», у яких виявилось: 53 радянські паспорти, 14 по-

свідчень працівників МВС–МДБ, 52 військових квитки, 21 червоноармійська книжка, 14 партійних квитків ВКП(б), 17 комсомольських квитків, 12 посвідчень міліціонера, 200 різних довідок [4, 450]. Ясна річ, що їх українські повстанці або підробляли, або силоміць вилучали з радянських державних установ. Деякими з радянських документів, приклади яких наведені вище, користувався командир УПА Роман Шухевич. Зокрема, привертає увагу його тимчасове посвідчення управління НКВС у м. Львові (1-річний термін дії до 3 березня 1945 р.) на ім'я Орловича Максима Степановича, підроблений військовий квиток № 160482, виписаний «Польовому Ярославові Василювичу» [30].

Де фальшиві документи ОУН і УПА виготовлялися? На це питання важко відповісти вичерпно, хоча деякі сюжети таки є змога «вивудити» зі загальнодоступних джерел. Так, «посвідки польського спортивного товариства» для Степана Бандери і його товаришів у 1930-х роках майстерно фальшували зв'язковий між Крайовим і Закордонним проводом ОУН (тобто ПУН-ом) Ярослав Рак («Мортек») й талановитий хімік-самоук Карпинець [13, 186–187]. Оунівець Богдан Подолянка майстерно підписував сфальшовані документи Романа Шухевича [23, 99–100]. Знаємо, що він же у 1941 році виготовляв підроблені документи у підпільній друкарні ОУН «Прага», що розташовувалася неподалік Львова. Завдяки тому, що основним місцем роботи Подолянка вважалася «цивільна» львівська друкарня «Атлас», майстер «фахово» підбирав потрібні види шрифтів і непомітно привласнював цинк, необхідний для виробництва кліше. Папір до «Праги» надходив з усіх усюд. Фарба закуповувалася на краківській фірмі «Новицький і спілка» [23, 100]. За іншими даними, між 1943 і 1946 роками при осідку «головного проводу ОУН–УПА» у Львівській області функціонував осередок фальсифікації документів, де головним «спецом» вважався «Корній». Він «...майстерно під-

робляв всі різні документи, печатки тощо» [18, 555].

Часте використання підробок в ОУН інколи оберталось неприємностями. Проблеми почалися після виявлення «архіву Сеника». Відтоді документи підозрілих українців польська поліція стала вивчати зазедве не під мікроскопом. Результати не забарилися. У підробці документів бойовика ОУН М. Царя звинувачено І. Рачу [27, 30]. Наприкінці 1930-х рр. поляки поставили собі за мету дізнатися, звідки ОУН бере підроблені документи і, зрештою, «підловити на гарячому» їхніх постачальників. Польський агент попросив у Львові оунівця Богдана Кравціва дістати закордонні паспорти для двох молодих хлопців з волинського міста Ківерці, щоб ті змогли виїхати за кордон. Однак, Кравців вчасно зметикував, що тхне смаленим, і відмовився «вибивати» ці документи для Киричука і Скоплюка. Тоді польський агент змінив легенду і повіз хлопців до Ковеля. Там на делегацію нібито вже чекав оунівський емісар зі Львова з фальшивими паспортами. Утім, у Ковелі Киричук і Скоплюк потрапили до рук поліції й отримали по 10 – 15 років ув'язнення [34, 573–574].

Промовистий «всип» (так в ОУН називалися проколи у роботі) стався восени 1941 року з одним із організаційних кур'єрів, який забезпечував зв'язок українських ланок ОУН(б) з німецькими. У нього під час обшуку німці знайшли «фальшиві бланки «Керівник Німецького інституту для іноземців при Берлінському університеті» [33, 154]. У подібну історію потрапив Степан Мудрик («Мечник»). Під час поїздки до Києва у роки нацистської окупації України його фальшиві документи «на ім'я Степана Михайловича Хоменка, який перебуває на німецькій службі» виявив гестапівець. Відтак, у 1943 році Мудрика засудили. Щоправда, з червня 1944 року він уже перебував у концтаборі [20, 64].

Після Другої світової війни фальшиві документи стали причиною зради «Зено-

ном» бійців УПА з ТВ № 27 «Данилів». Подія трапилася під час операції «Вісла». Цей відступник розповів польській владі про намір упівців скористатися підробками документів, аби повернутися до своїх сімей, переселених зі Східної у Західну Польщу [19].

Траплялося й так, що сфальсифіковані документи ставали приводом для суперечок, чвар й інших проявів «внутрішнього» протистояння в ОУН і УПА. Наприклад, документи сумнівного походження були суттєвим аргументом у полеміці між прихильниками Андрія Мельника і Степана Бандери, яка розгорнулася у 1940 році. З. Книш пише, що тоді бандерівець Іван Равлик десь роздобув фотокопії документів, які свідчили про співпрацю мельниківця Барановського з польськими чинниками. Ця історія досить туманна. Можливо, йдеться про залаштункове протистояння між Степаном Бандерою і Ярославом Барановським. Як відомо, лідер бандерівців і впливовий серед мельниківців Барановський не знаходили спільної мови [14, 40]. Думки щодо автентичності фотокопій розділилися. З одного боку, відомий український адвокат Степан Шухевич, родич Романа Шухевича, стверджував, що фотографії справжні [14, 41]. З іншого, Михайло Селешко, фінансовий референт мельниківського відламу ОУН, відгукувався про ці документи так: «папір був сфабрикований у Кракові одним інженером-хіміком, що був у диверсантів [тобто ОУН(б)] щось на кшталт диверсійного гестапо» [14, 154]. Дарина Цісик – дружина одного з керівників Крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях Лева Ребета – знала ім'я фальсифікатора згаданих джерел. За її інформацією, наприкінці життя він мав проблеми із психікою [14, 99].

У 1946–1947 роках шеф Закарпатського окружного проводу ОУН(б) «Тиміш» і референт СБ «Літун», не маючи авторитету серед місцевого населення, стали звинувачувати членів проводу у співробітництві з радянським МДБ. Для цього вони сфаб-

рикували протоколи допитів «зрадників». На підставі останніх було знищено кількох членів проводу ОУН(б). Потім охоронець «Тимоша» убив «Літуна», а сам «Тиміш» розстріляв майже всіх членів своєї боївки (крім двох) [5, 102].

Підроблені печатки

Природньо, що без штампів і печаток жоден документ не здаватиметься справжнім. Тому і вони в ОУН і УПА підроблялися. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України у м. Києві, наприклад, збереглися світлини відбитків фіктивних печаток, виявлених під час обшуку в члена Крайового проводу ОУН(б) на Осередньо-східних українських землях Нагірного Івана Михайловича («Чорний») [6, 319–321]. Швидше за все, це і є продукція структури на кшталт згадуваного нами «технічного відділу». Відомо, що такий заклад у с. Цурків напрочуд якісно фабрикував штампи і печатки радянських органів влади, в тому числі й структур НКВС і НКДБ [31, 27].

Підроблені військові нагороди

Для того, щоб ефективно протидіяти представникам радянської влади, працівникам управлінь НКВС, українським повстанцям у 1940-х роках доводилося також фальсифікувати радянські військові відзнаки. На таку думку наштовхують радянські документи від 1944 року і далі. Вони доволі насичені згадками про практичне використання у діяльності ОУН і УПА червоноармійських орденів та медалей. Так, 12 лютого 1945 року під час операції із затримки командира УПА–Північ Дмитра Клячківського, серед речей убитих осіб було виявлено орден «Красная Звезда», ордени і медалі СРСР [10, 311]. З таким саме орденем на грудях (виготовленим десь у підпільній граверній майстерні) і в червоноармійській формі заходив 1 червня 1944 року до будинку жителя с. Сапанів Кременецького району Тернопільської області інший бандерівець [7]. У ніч на 3 серпня 1944 року

«бандгрупа» з радянськими орденами і погонами відвідала голову сільради с. Зеброво Вишнівецького району тієї ж області [31, 277].

Слід відзначити, що до фальсифікації документів і нагород активно вдавалися й інші відлами українського повстанського руху. Так, за даними радянських джерел, у 1943 році у такий спосіб прихильники Тараса Боровця («Бульба») намагалися дезінформувати цивільне населення про винуватців розстрілів польського населення. Як значиться у стенограмі бесіди командира Білоруського Пінського партизанського з'єднання А. Клещова з помічником началь-

ника відділення друку Центрального штабу партизанського руху П. Ковальовим від 24 листопада 1943 року, «... у Рівненській області група у кількості 100 чол. увірвалася до села Дубрів Столинського району, знищила 10 сімей поляків і швидко зникла у Рівненській області, а потім видали вже листівку [про те], що поляків розстріляли нібито [радянські] партизани» [26, 385].

Відтак, проблема фабрикування документів різноманітними військово-політичними чинниками на території України в роки радянсько-німецької війни у 1940-х рр. повністю ще не розкрито й потребує додаткових, більш ґрунтовних студій.

ДЖЕРЕЛА

1. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Причини і наслідки. – Б.м. – Б.р.
2. Бирман Ш. Украинский национализм и евреи: тайны архивов КГБ // Израиль твоими глазами // <http://izrus.co.il> (16.05.2008).
3. Бондаренко К. Історія, якої не знаємо. Чи не хочемо знати? // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 березня–5 квітня. – № 12 // <http://www.dt.ua/1000/1030/34>.
4. Веденеев Д. Повстанська розвідка діє точно й відважно...». – Київ, 2006.
5. Веденеев Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-і роки. – Київ, 2007.
6. Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 319–321.
7. Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 2. – Оп. 37. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 305.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 75. – Спр. 1. – Арк. 86.
9. Загоруйко-Лапайдух Р. В терновім вінку. // Дзвін. – 1998. – № 8-9.
10. Інформація Т. Строкача для секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова (від 12.02.1945 р.) // Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943 – 1959 / Сохань П. та ін. (ред.), Кентій та ін. (упоряд.). – (Серія «Літопис УПА. Нова серія»). – Т. 4. – Кн. 1.
11. Качановський І. ОУН готувала теракт проти президента Рузвельта. Сенсаційні архівні документи // Інтернет-видання «Фраза» // <http://www.fraza.ua/print/11.06.08/51890.html> (25.08.2008).
12. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр. – Київ, 1999.
13. Климишин М. Ярослав Рак–«Мортек» / Макар В. Бойові друзі. – Торонто–Київ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2.
14. Книш З. Ярослав Барановський жертва доби й ненависти. – Париж, 1990.
15. Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації НКВД–МГБ УРСР з підробки документів ОУН // Розбудова держави. – 2006. – № 1/6. – С. 57–64.
16. Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації по підробці документів ОУН(б) // Мандрівець. – 2007. – № 4. – С. 38–44.

17. Ковальчук В. Як НКВС–МДБ фальсифікувало документи ОУН(б) // Визвольний шлях. – 2006. – № 10. – С. 116–125.
18. Малярчин Роман. Спогади. / Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / Сливка Ю. та ін. (ред.), Лялька Я. та ін. (упоряд.). – Львів, 1993.
19. Місило С. «Зенон». Календарій зради // Наше слово. – 1991. – 13 жовтня. – № 41.
20. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери. – Львів, 1997.
21. Патриляк І. Одеська криївка Шухевича // Український тиждень. – 2008. – 29 лютого. – № 9 // <http://www.ut.net.ua/art/168/0/208> (20.10.2008).
22. Поддубный Л. Бандеровские преступники: Роман Шухевич (часть 1). – 2005. – 17 августа // <http://anti-orange.com.ua/article/history/65/2362>.
23. Подолянок Б. Підпільна друкарня ОУН «Прага» / Макар В. Бойові друзі. – Торонто-Київ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2.
24. Савчин М. Тисяча доріг. – Львів-Торонто, 1995.
25. Селешко М. У кігтях гестапо. – Київ, 1996.
26. Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников. Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Гогун А., Кентий А. (состав.). – Киев, 2006.
27. Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.) / Посівнич М. (упоряд.). – Львів, 2006. – Кн. 1.
28. Ткаченко Г., Войцеховский А., Ткачук А. (состав.). Документы изобличают. – Киев, 2004. (Цит. за: Альянс ОУН-СС // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4. – С. 59–61).
29. Три любові Степана Бандери / Документальний фільм / Ю. Луканов (реж.). – Київ : ТІА «Вікна», 1998.
30. Українська повстанська армія: історія нескорених / Компакт-диск. – Львів : «Видавництво електронної літератури у Львові». – 2007. – 6-й розділ.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1700.
32. Чайковський А. Засоби таємної війни // Україна. – 2007. – № 12. – С. 62 – Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. – Харьков, 2007.
33. Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. – Харьков, 2007.
34. Шухевич С. Мое життя. Спогади. – Лондон, 1991.